

Yayına Geliş Tarihi: 08/03/2019
Yayına Kabul Tarihi: 22/04/2019
Online Yayın Tarihi: 30/04/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 6, Yıl: 2019, Sayfa: 1-15
ISSN: 2587-2206

SAKARYA’NIN ARKEOLOJİSİ VE SAKARYA MÜZESİ

Prof. Dr. Engin BEKSAÇ¹

Öğr. Gör. Şule Nurengin BEKSAÇ²

Özet

Sakarya ili, ülkemizin kuzey batısında yer alan ve tarihi ve kültürel açıdan önemli bir geçmişe sahip olan şehirlerimizden birisidir. Bulunduğu bölge itibarıyla Kuzey Batı Anadolu coğrafyasının izlerini taşıyan Sakarya ilinde yapılmakta olan kültürel ve arkeolojik çalışmalar ilin tarihsel önemini gözler önüne sermektedir.

Sakarya ilinde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkan eserler İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Sakarya Arkeoloji Müzesi gibi çeşitli müzelerde sergilenmektedir. Sakarya ili Geyve, Pamukova, Taraklı, Akyazı, Kaynarca, Karasu ve Ferizli gibi birçok ilçesiyle de arkeolojik anlamda bir önemli bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Bu çalışmada, Sakarya ili sınırları içerisinde ortaya çıkarılan ve müzelerde sergilenen çeşitli eser ve buluntular hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Bunun yanında, il sınırları içerisinde yer alan kentsel ve doğal sit alanlarından ve çeşitli anıtlardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya, arkeolojik çalışma, müze

---

¹ Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, bekstrak@trakya.edu.tr

² Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, sulebeksac@trakya.edu.tr

ARCHEOLOGY OF SAKARYA AND MUSEUM OF SAKARYA

Abstract

Sakarya province is one of the cities in the north-west of our country which has an important historical and cultural history. The cultural and archaeological studies in the province of Sakarya, which carries the traces of the geography of North Western Anatolia, reveal the historical importance of the province.

The archaeological artifacts in Sakarya are exhibited in various museums such as Istanbul Archeology Museum and Sakarya Archeology Museum. The province of Sakarya, Geyve, Pamukova, Taraklı, Akyazi, Kaynarca, Karasu and many towns such as Ferizli shows an important potential in archaeological sense.

In this study, explanations about the various artifacts and finds in the museums were revealed. In addition, the city and natural sites within the provincial boundaries and various monuments are mentioned.

Keywords: Sakarya, Archeological Study, Museum

GİRİŞ

Sakarya ilginç bir tarihi geçmişe sahip olan bir şehir olarak dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Özellikle son dönemlerde önem arz eden Kuzeybatı Anadolu Kültür coğrafyasında önemli bir yer tutan kültürel, tarihsel ve de arkeolojik çalışmalara konu olan şehir olmuştur. Bir kültür mirası durumunda olan kentte bulunmuş olan birçok tarihi eser vardır. Kentte bulunan bu tarihi eserler koleksiyonerler tarafından koruma altına alınmıştır. Bu çerçevede kentte ki kültürel mirasa büyük ölçüde önem verildiğini söylemek mümkündür.

Sakarya ili sınırları içerisinde yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan birçok eser İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunmaya alınmış ve sergilenmektedir. Yapılan çalışmalarda Akyazi Tümülüsleri ve Tersiyeye Tümülüsleri' nin de kalıntıları İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir.

Bu çalışmada da Sakarya ilinin arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen eserleri ve bu eserlerin kaldığı tarihin dönemsel bir incelemesi yapılmıştır.

Bu tür buluntular içinde özellikle 1950li yıllarda yapılan kazı çalışmalarına konu olan Akyazi ve Esence Tersiyeye Tümülüsleri ' nde yapılan kazılarda

bulunanlar, Akyazı Tümülüsü'nün yeniden yapılandırılarak, Tersiyeye Tümülüsü'nün de buluntularının özel bir camekânda sergilendiği İstanbul Arkeoloji Müzesi Trakya-Bithynia Sergisi kapsamına dâhil edilmiştir. Bu her iki tümülüs de Geç Helenistik ve Erken Roma Geçiş sürecine işaret eden özellikleriyle dikkat çekmekte olup, Sakarya İli'nin de içinde yer aldığı bölgedeki aynı sürece ait diğer benzeri buluntularla tam bir uyum içinde olan ilginç arkeolojik eserler olarak dikkat çekmektedir.

1. Sakarya İlinin Arkeolojik Konumu

Sakarya İli ilginç geçmişi için önemli veriler ihtiva eden müzeye sahip illerden biri olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar oldukça yeni tarihlerde değerlendirilmeye alınmış da olsa ilin sınırları içinde kalan arkeolojik sit alanlarının mevcudiyeti Sakarya İlinin içinde bulunduğu bölge açısından da taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir.

Sakarya İli son yıllarda önem kazanmaya başlayan Kuzey Batı Anadolu Kültür Coğrafyasında önemli bir köşe taşı olarak ihtiva ettiği Kültürel, tarihsel ve Arkeolojik mirasını ortaya koyacak çalışmalara sahne olmaya başlamıştır. Bu nedenle ilin hızlı gelişmesiyle orantılı olarak kültür değerlerinin korunmasına verilen önem de yeni olmuştur. Sakarya ilinin idari yapısının teşkili ve gelişiminin çok yeni olması nedeniyle bölgedeki kültür mirasını koruma çabaları da yenidir. Fakat bu yeni teşkilatlanma her ne kadar yeni de olsa, bölgenin kendi özgün konumu nedeniyle önemli bir faaliyete de açık bir durum sergilemektedir.

Sakarya sınırları içinde bir müzenin teşkili ve sit alanlarının teşkilindeki gecikmeler nedeniyle bölgede yapılmış olan birçok arkeolojik çalışma ve değerlendirme faaliyetleri sırasında ele geçen müzelik değerdeki malzeme ve buluntu il dışına çıkartılarak çevre illerde ve özellikle de İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korumaya alındığı gibi sergiye de konmuştur. Bu tür buluntular içinde özellikle 1950li yıllarda yapılan kazı çalışmalarına konu olan Akyazı ve Esence Tersiyeye Tümülüsleri 'nde yapılan kazılarda bulunanlar, Akyazı Tümülüsü'nün yeniden yapılandırılarak, Tersiyeye Tümülüsü'nün de buluntularının özel bir camekânda sergilendiği İstanbul Arkeoloji Müzesi Trakya-Bithynia Sergisi kapsamına dâhil edilmiştir. Bu her iki tümülüs de Geç Helenistik ve Erken Roma Geçiş sürecine işaret eden özellikleriyle dikkat çekmekte olup, Sakarya İli'nin de içinde yer aldığı bölgedeki aynı sürece ait diğer benzeri buluntularla tam bir uyum içinde olan ilginç arkeolojik eserler olarak dikkat çekmektedir.

Sakarya İli sınırları içinde bulunmuş olan birçok eserin de özel koleksiyonerler tarafından kendi koleksiyonlarında muhafaza edilmekte olması da akla yakındır. Bu noktada özellikle Mokazis Steli olarak bilinen mezar stelini anmadan geçmek mümkün değildir.

Bu ilginç arkeolojik eser, Merkez İlçeye bağlı Adliye köyü yakınlarında bulunmuş olup, Sakarya Müzesi gözetiminde merkeze yakın bir köyde özel bir koleksiyoncunun korumasında bulunmaktadır. Özellikle Frank Rumscheid tarafından kitabesi nedeniyle yayınlanmış olan bu stel, Sakarya İli'nin arkeolojik mirası açısından çok ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. (1)

Üzerinde üçlü bir kabartma kompozisyon bulunan stel Sakarya Arkeoloji Müzesi bahçesinde bulunan ve il dâhilinde bulunmuş olan stellerle uyumlu bir anıtsırma içinde bulunmaktadır. Bu stel üzerinde stelin adına yaptırılmış olduğu kişi ve ailesini belirten ilginç bir kitabesi de mevcut olup bu tür mezar stellerinde rastlanması tesadüf olmayan, bir simpozium sahnesi ile birlikte bir av ve savaş sahnesi de yer almaktadır.

Bu stel üzerinde yer alan sahnelerin dağılımı açısından olduğu kadar kitabede belirtilen bazı kavramlar bölgenin Geç Helenistik Dönem'deki özelliklerine de ışık tutacak nitelikler taşımaktadır. Özellikle kitabede adı geçen şahıs adlarının Trak kökenli Bithynialılar açısından önemli bir gösterge olduğu aşikârdır. Stel'in kitabesinde bahsi geçen İalas ve eşi Anxa'nın oğlu Mokazis için oğulları Gerias, Zarazis ve Zardoelas tarafından yaptırılmış olan bu eser bölgenin Trak kökenli güçlü bir şahsiyeti için önemli bir belge oluşu kadar Helenistik süreç Bithynyası'nın da etnik oluşumu için önemli bir belge niteliğine haizdir. Sanatsal açıdan da Bithynia Sanatı için önemli bir gösterge teşkil etmektedir. Ayrıca koruyucu ruh kavramına işaret eden söylem de Bithynia Kültürleri ve inanç sistemi açısından önemli bir açılım yapmaktadır.

Her ne kadar, Sakarya İli merkezini teşkil eden Adapazarı yerleşmesi 19. yüz yıl sürecinde küçük bir yerleşme olarak gözükse ve Sakarya İli'nin idari yapılanması 20. yüz yılın içlerine taşınmış olsa da İl'in diğer bölgeleri arkeolojik açıdan önemli bir potansiyele haizdir. Sakarya İli'nin günümüzdeki ilçelerini oluşturan Geyve, eski adıyla Akhisar olarak biline günümüzdeki Pamukova, Taraklı, Akyazı, Karapürçek ilçeleri ve çevresi ile birlikte günümüz Kaynarca, Karasu ve Ferizli İlçeleri bölgeleri önemli bir arkeolojik potansiyel sergileyerek çok eski bir yerleşim dinamiği sergilemektedir.

2. Sakarya Müzesi

Sakarya Müzesi içinde yer aldığı ilin kültürü ve kültürel mirasının korunması ve tanıtılması açısından önemli bir merkez olarak önemli bir niteliğe haiz kılınmıştır. Semerci Mahallesi, bir cephesiyle Milli Egemenlik Caddesi, diğer cephesiyle Sait Faik Sokak N. 36 da veya daha basit bir biçimde Tren Garının karşısında bahçe içinde yer alan üç katlı bir binada bulunan Sakarya Müzesi'nin bahçesinde yer alan steller ve diğer bazı arkeolojik buluntular dikkatli bir bakışla hemen fark edilmektedir. Müze binası ve içinde yer aldığı bahçe alanı 1290 metre karelik bir alan teşkil etmektedir.

Sakarya Müzesi'ne günümüzde ev sahipliği yapmakta olan bina 20. yüzyıla ait tipik bir Türk evi olarak ilk bakışta kendisini göstermektedir. Bu bina 1910–1915 sürecinde Askerlik Şubesi Başkanı olan Binbaşı Baha Bey tarafından kendi konutu olması amacıyla yaptırılmış zemin kat üzerine iki kattan müteşekkil bir binadır. Bu bina daha sonra Atatürk'ün yakın bir arkadaşı olan Hasan Cevat Bey tarafından satın alınmıştır. Aynı zamanda Milletvekili de olan Hasan Cevat Bey'in evi 17 Haziran 1922 de yüce Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım ile buluşup, üç gün misafir olmasına da sahne olmuştur. Bina önce 1967 yılında ardından da 1999 da vukuu bulan depremler esnasında hasar görerek onarılmıştır. 1983 yılında sivil mimari örneği olarak tescil edilmiş ve dışı aynen korunarak içinde tadilatlar yapılarak kullanıma alınmıştır. 1989 yılında faaliyete geçen Sakarya Müzesi'nin ziyarete açılması 1993 te olmuşsa da, 1999 depreminde gördüğü hasar nedeniyle tamire alınan binasına bağlı olarak onarımın tamamlanması ve diğer çalışmaları müteakiben 28 Haziran 2003 de tekrar ziyarete açılmıştır. Deprem esnasında özellikle bahçede sergilenmekte olan taş eserlerden bazı stellerin devrilmesi sonucu oluşan hasar giderilmiş ve bu steller çevresinde ve bahçede yapılan düzenlemelerle teşhire uygun hale getirilen bu eserler ziyarete açılmıştır.

Sakarya Müzesi iç teşkilatı itibariyle zemin katta yer alan idari mekânlarla birlikte, birinci katta yer alan müdür odası ve hemen yanındaki sergi salonu ile ikinci katta yer alan konferans salonundan müteşekkildir. Sergi Salonu genel bir bütün oluşturmasına rağmen, ziyaret düzenlemesi içinde alt bölümlerle, özellikle Arkeolojik, Etnografik ve Yüce Atatürk'ün kullandığı eşyaların teşhirine ayrılmıştır. Arkeolojik eserlere ayrılmış vitrin içinde Roma ve Bizans Devri objeleri ağırlıklı olmak üzere tarih öncesi çağlardan başlayan bir dizge içinde üretilmiş objeler yer almaktadır. Bu vitrinde yer alan objeler arasında yaslı el baltaları olarak bilinen objeler yanında, değişik keramik objeler, gözyaşı ve koku kapları gibi cam eşyalar ve madeni eserler yer almaktadır. Madeni kaplar arasında müzenin Tektabanlı Köyü'nde gerçekleştirmiş olduğu Tümülüs kurtarma kazısı esnasında bulunmuş olan ilginç metal kap da yer almaktadır. Müze elemanlarınca bir kurtarma kazısı gerçekleştirilen bu tümülüsün kalıntılarında genel olarak Frig

ahşap mimarili tümülüslerini hatırlatan bir mezar odasına sahip olduğu kanısına varılmıştır.

Arkeolojik teşhirin bir parçasını oluşturan sikkeler ana hatları itibariyle dikkat çekici özelliklere sahip olarak, Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ışık tutacak nitelikte olup, müzenin koleksiyonunu desteklemektedir.

Müzedede sergilenmekte olan Etnokrafik eserler Osmanlı ve geleneksel Türk yaşamına ışık tutacak nitelikte olup, başta Bursa olmak üzere, Amasya, Konya ve Ankara müzelerinden getirilmiş değişik objelerden oluşmuştur. Bu objeler arasında özellikle peşkirler çoğunluktadır. Bu peşkirlerin de önemli bir bölümü 19. yüz yılsonu ve 20. yüz yılbaşlarına tarihlendirilebilir. Bunlar dışında yağlıklar ile bir ipek karyola eteği, bindallı entari, yatak örtüsü gibi eşyalar yer almaktadır. Bunlar da aynı sürece ait objeler olarak dikkat çekmektedir. Bunlar yanında 1896 tarihli kâğıt üzerine bir hat örneği ve 19. yüz yıla tarihlendirilebilen pirinç divitler, gümüş mürekkep hokkası, pirinç bir şamdan yanında, Etnografya bölümüyle ilişkili olarak teşhir salonunda yer almaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet Devri 'ne ait bakır bir tas, bakır şekerlik, gümüş ve pirinç mühürler ve diğer eşya yanında bazı eski ateşli ve kesici silahlar da burada sergilenmektedir. Bu eşyalar da 19. yüz yıl sürecine ait objeler olarak dikkat çekmektedir. Bu objeler haricinde bir pirinç gülabdan, bakır bir ibrik, ahşap bir havan ve pirinç mühürler 20. yüz yıl süreciyle bağıntılı olarak sergi de yer almaktadır.

Teşhir salonunun bir köşesi Yüce Atatürk'ün kullandığı eşyaların teşhirine ayrılmış olup, bu eşya özellikle değişik yerlerden toplanarak teşkil edilmiş bir bütün içinde görüğe sunulmuştur. Bu eşyalar yanında bulunan ve üzerinde ilgi çekici alegorik bir betimlemeyle Türkiye Cumhuriyeti'nin hürriyet ve iletbet payidar kalacağıının bir tür göstergesi olarak karşımıza çıkan bir kadın tasvirine sahip olan yorgan da sergideki objeler arasında ilgi çekici bir yer işgal etmektedir.

Sakarya Müzesi bahçesinde yer alan pithos haricinde kalan eserlerin tümü taş eserler olarak dikkat çekmekte olup, çoğunluğu mermer olmak üzere değişik taşlardan üretilmiş ve ağırlıklı olarak da Helenistik ve Roma Devri 'ne ait olarak dikkat çekmektedir. Bu eserler arasında Osmanlı Dönemine ait bazı objelere de rastlanmaktadır. Çoğunluğu mezar stelleri, altarlar ve mimari elemanlarda oluşan bu eserler arasında Meşeli Köyü'nde bulunmuş olan lahit bir Geç Roma Devri mezar objesi olarak farklı bir yer işgal etmektedir.

Bahçede yer alan, ölüm kültleriyle ilişkisi aşikâr olan diğer objeler arasında mezar stelleri önemli bir yer işgal etmektedir. Bunlar arasında şüphesiz en ilgi çeken eser bahçenin gar istikametindeki tarafta bir altar kaidesi üzerine

yerleştirilmiş olarak duran, işçilik ve ana hususiyetleri itibariyle de itibariyle Mokazis Stelini hatırlatan anıtsal steldir. Bu stelin de Mokazis Steli'nin bulunduğu Adliye Köyü'nden fazla uzak olmayan Akçay, Karaçamlık Köyü'nde bulunmuş olması da ilginçtir. Üzerinde yaptıran aile ve yapılan kişiye yönelik ibareler bulunan Yunanca bir mezar yazıtı bulunmaktadır. Bu stel üstünde de Mokazis Stelinde olduğu gibi üçgen bir alınlık ve bu üçgen alınlığın ortasında yuvarlak bir çelenk veya diadem sembolü olarak da değerlendirilen Ktonik karakterli ve daha çok da Myster kültleri işaret eden motif yer almaktadır. Bu sembolik oluşuma bazı başka stellerde de rastlanmaktadır. Bu kısmın altında hayvan düğüşü olarak bilinen ve daha çok aydınlıkla karanlığın, gündüzle gecenin ve ölümle yaşamın mücadelesine işaret eden hayvanlardan oluşmuş bir sahne yer almaktadır.

Bu kısmın altındaysa açılımı itibariyle daha çok Myster Dinler ile bağıntılı bir sahne olarak Demeter ve Persophone'nin de yer aldığı bir tür ayrılık veya kavuşma sahnesiyle temsil edilen Ölen kişinin çıktığı uzun yolculuk ve ölmüşlerine kavuşmasıyla ilintili bir sahne yer almaktadır. Bu sahenin altındaki kısımda bir atlı ile arkasında labrys (iki ağızlı balta) taşıyan ve yaya giden bir figür yer almaktadır. Bu durumyla bu labrys taşıyan figür ilginç bir durum arz etmektedir. Çünkü Helenistik süreç ve sonrasında bazen mahalli kimliklere sokulmuş Apollon ve Zeus gibi tanrılar ile bazen de tamamen mahalli kimlikler taşıyan bölgesel tanrılar ile ödeştirilmiş labrysi taşıyan benzeri bir figür bu dönemin ikonografyası açısından alışılmış bir durum göstermemektedir. Bu tip figürlerin kökleri esasında ikonografik açıdan Yazılıkaya Açık hava tapınağındaki Tanrı Sarruma betimlemesini de hatırlatarak, Hitit Dönemi ve Orta Doğu Uygarlıkları'nın çok daha erken süreçlerine gitmektedir.

Bu mezar steli genel Helenistik özellikler sergilemekteyse de esasında mahalli özellikleri de ağır basan ikonografik bir oluşumun parçası olarak karşımızda durmaktadır. Genel karakterleri itibariyle de Trakya ve Balkanlar ile ilişkisi aşikâr olan bu bölgeye has bir Kült olan Tanrı Sozon kültü ve aynı zamanda, bu kültün farklı bir uyarlaması olan Men Kültü'nü anımsatan özellikleriyle Ktonik özden beslenen Myster Kültler bünyesinde kalan bir kimlik taşımaktadır. Fakat bu oluşum içinde kökleri yüzyıllarca geriye giden Anadolu'nun ve Yakın Doğu'nun Ktonik algılamının da etkisi çok belirgindir. Bu Kültistik oluşum ışığında stelin karakterine de açıklık getirmektedir.

Hemen tümüyle Ölüm Ötesi'ne göndermeler yapan ve yeniden doğma ve enkarnasyon süreçleriyle özdeşen bir niteliğe büründürülmüş olan bu atlı ve labrys taşıyan kişi stelin bütünündeki imgelemleri tamamen destekler ve onlarla bütünleşir nitelikte ortaya konulmuştur. Ölüm ve Ölüm Ötesi ile birlikte

Koruyuculuk ve Kurtuluş temaları ilginç bir biçimde Trakya ve Anadolu Kültleri'nin bütünleştiği bir anlatımla burada sergilenmiştir. Bu özellikleri itibariyle de bu stelin çok ilginç bir ayrıcalığı olduğu fark edilmektedir.

Tüm özellikleri itibariyle, labrys ve atlı teması mezar stelinin diğer benzerlerinden farklı kılmaktadır. Bu stelde de Mokazis Steli'nde kitabenin ibareleri arasında karşımıza çıkan koruyucu Ruh kavramı ve aynı zamanda Heroik kültürün yansımaları bu bölgede hâkim olan Trak kökenli kültürlerin ve Kuzey Batı Anadolu'ya özgü Balkanlardan kaynak alan dini anlayışın tüm Helenistik öykünmelerle birlikte stelin yapıldığı süreçte ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Bu ilginç ve nadir rastlanan tipteki eser, bazı diğer eserlerle birlikte, 17 Ağustos Depremi sırasında devrilerek hasar görmüş ve daha sonra onarılmıştır.

Bahçede bulunan eserler arasında yer alan örnekler de ilginç özellikler göstermektedir. Taraklı'dan getirilmiş bir stel üzerinde görülen çeşitli objeler ve bukraneon (Boğa Başı) bu stelin de ana hatları itibariyle Myster Dinler kapsamında kalan hususiyetlerine işaret ederek, daha çok, Kuzey Batı Anadolu ve Trakya'da çok revaçta olan Dyonisos Kültleriyle ilişkili bir durum sergilemektedir.

Sakarya Müzesi bünyesinde bulunan mezar stellerinin bazılarında açıkça fark edilen ve daha çok cenaze yemeği ve diğer ayinler kadar, diğer törenler ve gizemli sembollere de bağlanan objeler ve eşyaların sembolik betimlemeleri genel olarak bölgede yayılmış bulunan Myster Kültler için önemli işaretler olma hususiyetine haizdir. Bu nokta da özellikle de bazı steller üzerinde yer alan defne dallarından yapılmış taç (diadem) betimlemesi bir tür bütünleşme ve ölümden sonra kurtuluş ve yüceliş ve yeniden doğma simgesi olarak, Myster Kültler bütünlüğü içinde karşılığını bulmaktadır.

Bu noktada ayrıca üçgen ve üç kabara veya üç nokta şeklindeki betimlemeler de Myster Kültlerin kendi özgün dilinde karşılığını bulan kavramları yansıtmakta olup, daha çok da mahalli kültürler ile bunun yanında farklı açılımlarla kaynaşan ezoterik bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu imgelem pek çok özelliğiyle de Dionysos Kültlerini de anımsatmaktadır. Bu steller üzerinde yer alan çeşitli sembolik eşya tasviri de gündelik yaşamdan çok, ezoterik açılımlar yapan sembolik işlevleriyle bu kültürler içinde geçerlik bulan hiyerarşik bir durum sergileyerek," kişinin kendi erginleşme dereceleriyle ilintili bir oluşumu yansıtır gibidir.

Sakarya İli sınırları içinde kalan en eski yerleşim alanlarından biri olarak farklı bir durum arz eden Pamukova İlçesi önemli bir arkeolojik bölge olarak

dikkat çekmektedir. Müze bahçesinde Pamukova sınırları içindeki en önemli merkezlerden biri olan Paşalar Köyü çevresinden getirilmiş ve bir kadına ait olduğu aşikâr olan Stel ilgi çekicidir. Burada oval bir niş içinde stelin adına yapıldığı kadın ile ilişkili ve daha çok da Kültistik açılımları olan obje tasvirleri yer almaktadır. Buradaki kutulu ayna tasviri hem kadının süslenmesine hem de ölüm ve ölüm ötesine geçişe işaret eden bir sembol olarak karşımıza çıkmakta ve kabartma olarak belirtilmiş Kültistik objeyle uyumlu bir durum arz etmektedir.

Yine Pamukova, Paşalar Köyü çevresinden getirilmiş olan bir başka mezar steli daha yalın bir işçilikle bir aileyi betimler gibidir. Bu noktada, Pamukova çevresinde bu tip stellerin ilginç örneklerinin üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Pamukova Bölgesi'nin ilginç bir ikonografik anlayışı olduğu bu bölgeden gelen eserler tanıklığında anlaşılmaktadır. Bu noktada bu bölgenin iyi çalışılmamış olması nedeniyle bu hususta şu an için çok fazla bir şey söylemek zorsa da, esasında önemli bir eser potansiyeli olabileceği akla uygun gelmektedir. (2)

Pamukova ve çevresiyle ilişkili olduğu bilinen diğer mezar stelleri Ölüler Âlemine açılan tek taraflı ve geri dönüşü olmayan kapı betimlemeleriyle dikkat çekmektedir. Bu ikonografik olguyla birlikte bu eserlerin diadem ve diğer cenaze ayinleri ile ilişkili Kültistik sembolleri taşıması, Antik Bithynia'ya komşu olan Frigya 'nın Kültleri kadar, Kuzey Batı Anadolu için de önemli olan Kültistik oluşumlar hakkında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu tipe dâhil üçgen alınlıklı stellerin birinde kapı veya niş tasviri üzerinde yer alan ve daha çok Dionysos Kültü ile ilişkisi aşikâr olan bir maske tasvirine de rastlanması bu bölge ve Kuzey Batı Anadolu ve Trakya bütünlüğünde hiç de garip kaçmamaktadır.

Taraklı'da bulunmuş olan oldukça kaba bir işçilik gösteren bir steldeyse üç şahıstan oluşmuş bir kompozisyona rastlanmaktadır. Alttan yunanca bir kitabe yer almaktadır.

Taraklı 'nın Duman Köyü'nde bulunmuş olan altar, kaidesi üzerinde yer alan Yunanca kitabesiyle Roma Dönemi için ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Bunlar dışında bazı altar kaideleri ve mimari parçalar da bahçede yer almaktadır. Bu noktada özellikle bazı üç boyutlu phallus tasvirleri dikkat çekmektedir. Bu phallus betimlemeleri bu bölge ve tüm Kuzey Batı Anadolu için alışılmış tarzda işlenmiş olup, Dionysos ve bağıntılı kültlerle yakın ilişkiler göstermekte ve bir bakıma da Priapos kültlerini anırtmaktadır.

Müze bahçesinde yer alan eserlerden ve diğer arkeolojik verilerden Sakarya İl sınırları içinde kalan bölgede bulunan arkeolojik mirasın önemli ölçüde Roma ve Bizans Devirlerine ait olduğu ve genelde mahalli niteliğini koruyan

kültürel özellikler sergilediği görülmektedir. Buna rağmen müze kurtarma kazısı esnasında Teketabanlı köyünde bulunmuş olan metal kap ve bu kabın bulunduğu, kazı yapıldığı esnada önemli ölçüde tahrip edilmiş olan tümülüs Frigya ve Frigler ile ilişkilere işaret eder gibidir.

1950li yıllarda İstanbul Arkeoloji Müzesi tarafından kazılan Tersiyer ve Akyazı Tümülüsleri önemli ölçüde Helenistik Dönem verileri ortaya koyarken, daha sonraki süreçte Sakarya Müzesi'nin kuruluşu öncesinde bölgeyi denetleyen İzmit Müzesi'nin yaptığı bazı çalışmalar ve bazı diğer tespitler Helenistik Dönem'e ve öncesine ışık tutmuştur. (3)

Son yıllarda özellikle Sakarya İli'nin kuzey kesiminde, ağırlıklı olarak Kaynarca İlçesi'nde yapılan çalışmalar bu bölgelerde Paleolitik süreçlere giden önemli veriler ortaya koymaya başlamıştır. (4)

Bunlar dışında tek tük de olsa bazı buluntular da Erken Bronz Çağı ve öncesine giden veriler ortaya koymuş bulunmaktadır. (5)

Sakarya İli sınırları içinde kalan bölgedeki arkeolojik ve dolayısıyla de tescilli sit alanlarının Taraklı, Pamukova ve Geyve ile Merkez İlçe çevresinde yoğunlaşması da bir rastlantı değildir. Bu durum en erken süreçlerden beri Sakarya İli'nin mevcut topraklarının içinde yer aldığı bölgedeki konumu ve bu bölgeden geçen yol güzergâhları kadar, Sakarya Irmağı'nın da özel konumuyla yakından ilgilidir. Bu sebeple adı geçen ilçeler önemli birer yerleşme alanı olarak, tarihsel ve arkeolojik açıdan da ön plana çıkmaktadır.

Sakarya İli sınırları içinde yer alan sit alanları sadece arkeolojik nitelikli olmayıp, bunlar yanında kentsel ve doğal sit alanları da bulunmaktadır.

İli sınırları içinde kalan tescilli arkeolojik öneme haiz eserler ve sit alanları arasında Adapazarı Merkez İlçe, Maltepe Sementi yanı başında bulunan ' Beşköprü ' veya ' Justinien Köprüsü ' adıyla tanınan anıt ile Pamukova İlçesi Paşalar Köyü yakınında yer alan Paşalar Kalesi bu anıtların belki de en tanınmış olanlarıdır. ' Beşköprü ' daha sonra onarımlar geçirmiş olmasına rağmen, Bizans Devri boyunca değişik dönemlerde önemi vurgulanan bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, Porphyrogenetos, Pachymenes ve Prokopius gibi Bizanslı tarihçiler geçilmez bir engel oluşturan Sangarios / Sakarya Irmağı üzerinde ilahi gücün desteğiyle İmparator Justinianus 'un (527–565) yaptırdığı köprüden bahsetmektedirler. Eldeki bilgilere göre köprü inşasına 553 te vukuu bulan Bizans Sasani mücadeleleri esnasında oluşan ihtiyaca binaen başlanmış ve köprünün inşası 561 de tamamlanmıştır. Eskiden üzerinde bulunduğu bildirilen kitabe zaman içinde

yok olup, yitmiştir. Mevcut durumuyla 429 m kadar olan uzunluğu, 9 m kadar olan genişliği ve 8 m civarındaki yüksekliğiyle bu köprü gerçekten göz dolduran bir yapıdır.

Köprünün şu andaki konumu itibariyle 4 km doğusunda kalmış bulunan Sakarya Irmağı ile ilişkisi ve daha erken tarihlerdeki ırmağın konumu sorusu daima üzerinde düşünülen bir konu olmuştur. Mamafih 13. yüzyılda Melas / Çark Suyu üzerinde bir köprüden bahsedilmekte olması ilginç çağrışımlara açık bir durum arz etmektedir. Eski kaynaklar köprüyü geçtikten sonra ulaşım yolunun ikiye ayrıldığını ve tam köprünün doğu çıkışından kuzeye yönelen yolun Kuzeye doğu Paphlagonia'ya, güneye yönelen yolun da Phrygia'ya gittiğini belirmeleri. Maltepe ardına gelen ve köprünün hemen karşısında yer alan yarım kubbe ve kemerlerle teçhiz edilmiş apsis benzeri kesme taştan örülmüş yapının bir tür karakol benzeri kontrol teşkilatı ve hatta yolcularla ilişkili dini bir fonksiyonu ifa etmeye yönelik oluşum olabileceğini akla getirmektedir. Bu noktada, köprünün ayakları dibinde güney yönünde fark edilen diğer bazı kemer ve tonoz sistemleri gösteren mimari oluşumların durumunu açıklamak şu an için zordur. 13. yüz Bizans kayıtlarında bu köprüden Pontogephyra veya Liman/ Deniz Kıyısı Köprüsü olarak bahsedilmişse de, 9. - 12. yüzyıllar sürecinden itibaren köprüye yaygın olarak Pentagephyra veya Beş Köprü adının verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Önemine binaen köprü ve çevresi I. derece sit alanı olarak tescil edilirken, Köprü ve çevresi dışında Maltepe Hakikat Vakfı Kooperatif Alanı da Roma ve Bizans Devirlerine ait buluntular nedeniyle II. derece sit alanı olarak tescil edilmiştir. Bu bölge ve çevresinde günümüzdeki yoğun iskân altında kaybolmaktaysa da ağırlıklı olarak bir nekropolün varlığı belli olmaktadır. Bu bölgede Sakarya Müzesi tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda Geç Roma ve Bizans Devirleri'ne ait ilginç buluntulara rastlanmıştır. Taş ve tuğla lahit kapaklarının izleri bölgede tespit edilmiş olup, bizzat müzenin gerçekleştirdiği bir çalışmada çevresi blok taş levhalardan oluşturulmuş bir Roma Devri çist mezarı içinde bir bronz sikke ile ahşap bir kutunun varlığına işaret eden mihlar, bakır bir kap ve bir strigilisin kalıntılara rastlanmıştır. Bu buluntular Sakarya Müzesi'nde korumaya alınmıştır.

Sakarya İli'ndeki tescilli arkeolojik anıtlardan bir diğeri olan Paşalar Kalesi, Pamukova İlçesi, Paşalar Köyü yakınlarında bulunan ve yer yer yüksekliği 12 m civarında olan bir askeri mimari örneğidir. Yer yer harap olmuş durumdaki kalenin batı tarafı daha sağlamdır. Kale duvarında bulunan çok sayıdaki Roma Devri şipoli malzemesi kalenin önemli ölçüdeki ilk teşekkülünün Roma Devri'nde olduğunu göstermekteyse de, bazı fark edilebilen nitelikler ve buluntular itibariyle

kalenin ilk teşekkülünü Helenistik döneme kadar çıkartmak da mümkün görülmektedir. Kalenin son şeklini özellikle 8. yüz yıl sürecinden sonra Bizans topraklarında vukuu bulan işgaller ve İstanbul üzerindeki tehditleri bertaraf etmek için Bizanslıların Sakarya Irmağı çevresinde yoğunlaştırdığı askeri tahkimatlar ve savunmaya yönelik tedbirlerin sonucu olarak yapılan tamir ve tadilatlarla aldığı bir gerçektir. Kalenin Sakarya Irmağı ve bölgeden geçen yollara göre konuşlandırılış biçimi bu noktada özellikle dikkat çekicidir. Kalenin diğer Sakarya Irmağı çevresindeki kaleler gibi özellikle Türklerin bölgeye gelmesinden sonra kazandığı önem sebebiyle 12. yüz yıl sürecinden sonra daha yoğun bir imar faaliyetine sahne olduğu fark edilmektedir. Özellikle de Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Paleologos'un 1280–1281 sürecindeki Sakarya Sınırı projesiyle bağıntılı olarak oluşturduğu imar faaliyetinin kaleye son şeklini vermiş olması akla uygundur.

Sakarya İli dâhilindeki bir diğer önemli sit alanı da Pamukova İlçesi sınırları içinde kalan Akçakaya Sit Alanı'dır. II. Derece sit alanı olarak tescil edilmiş olan Akçakaya Sit Alanı ana nitelikleri itibariyle Roma öncesinden başlayarak Bizans Dönemi içlerine kadar giden verileriyle dikkat çeken bir yerleşim alanı ve nekropolden oluşmaktadır. Fakat ağırlıklı olarak bir Bizans Devri yerleşmesi olarak teşhis edilmektedir. Bölge 1991 yılında korumaya alınmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda bina kalıntılarıyla birlikte, taban mozaikleri, mimari parçalar, mermer döşeme parçaları, sütunlar ve sütun başlıkları yanında bir kadın ve bir erkeğe ait heykeller de bulunmuştur. Bu heykellerin İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüş olduğu bilinmektedir. Akçakaya sit alanıyla bağıntılı olarak Akçakaya Köyü yakınlarında Dikilitaş Mevkii'nde bulunan ve definciler tarafından tahrip edilmiş olan anıtı da anmak gerekir. Bu anıt üzerinde bir kitabe de mevcuttu. Bunun haricinde çevredeki Mağara ve Asartepe Mevkii'ndeki kayadan oyma arkeolojik buluntu alanlarını da göz önünde bulundurmak gereklidir.

Pamukova dâhilinde bulunan Hayrettin Köyü Sit Alanı da 1991 de korumaya alınmış olup, III. derece Sit olarak tescil edilmiştir. Hayrettin Köyü Sit Alanı hamam, kale ve yerleşme izleriyle kendisini gösteren bir Bizans ve Osmanlı Devri sit alanı olarak ön plana çıkmaktadır. I. derece Sit Alanı olarak tescil edilmiş olan Akarca Sit Alanı da ağırlıklı olarak Ortaçağ verileri ihtiva etmesine rağmen, daha erken süreçlere de çıkan verileriyle dikkat çek bir yerleşim alanı ve nekropol olarak Pamukova'nın sit alanları arasında önemli bir yer işgal etmektedir.

Sakarya İli sınırları içinde kalan arkeolojik sit alanları arasında Ortaçağ ve öncesine giden verileriyle dikkat çeken diğer yerler Adapazarı Merkez'e bağlı

Sakarya'nın Arkeolojisi... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı6, Yıl:2019
Osmaniye Köyü İkizce Sit Alanı ve Geyve İlçesi Kulfalar Köyü Sit alanlarıdır.
Her iki sit alanı da II. derece sit alanı olarak tescillidir.

Bahsi geçen sit alanları haricinde kalan son sit alanı Taraklı İlçesi merkez Hisartepe 'dir. Bu bölgede bulunan bazı sarnıç benzeri teşkilatlandırmalar ve başka izler, geçmişi çok eskilere kadar uzanan Taraklı için rastlantı olamayacak bir niteliğe haizdir. Bu noktada, Taraklı İlçe Merkezi'nin özgün kent dokusu ve göz alıcı tarihsel kimliğiyle, Adapazarı merkez İlçe Uzunçarşı ile birlikte Kentsel Sit kapsamına alınmış olduğu da bahsedilmesi gereken bir husustur.

Sakarya sınırları içinde kazısı yapılmış tümülüsler dışında bir kısmının tescili yapılmış çok sayıda tümülüs ve tümülüslerden oluşmuş nekropol alanı da mevcuttur .(6) Bu tümülüslerin önemli bir bölümünün Roma süreci ile ilişkili olduğu bilinmektedir.

Sakarya sınırları içinde bazıları günümüze gelmemiş, fakat birçoğu da günümüze ulaşmış çok sayıda kalenin varlığı gayet iyi bilinmektedir. Özellikle Ortaçağ süreci ile ilgili olan bu kalelerin Sakarya Arkeolojisi için önemi büyüktür. (7)

Sakarya İli'nin Türkiye arkeolojisi açısından ilginç bir yönü de Türkiye Arkeolojisinin büyük şahsiyetlerinden biri olan Ekrem Akurgal'ın (1911- 2002) erken çocukluk yıllarını geçirdiği Akyazı İlçesini kapsamaktadır. 1911 yılında Hayfa' ya bağlı Tulkarem'de doğan Ekrem Akurgal' ın ailesi iki yaşına kadar yaşadığı bu bölgeden İstanbul'a gelmiş ve oradan da Akyazı'ya geçmiştir. Ailesiyle birlikte babasının Akyazı'daki çitliğine nakil olunmasından sonra, Ekrem Akurgal beş yaşına kadar Akyazı'da yaşamıştır.

SONUÇ

Sakarya İli ilginç geçmişi için önemli veriler ihtiva eden müzeye sahip illerden biri olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar oldukça yeni tarihlerde değerlendirilmeye alınmış da olsa ilin sınırları içinde kalan arkeolojik sit alanlarının mevcudiyeti Sakarya İlinin içinde bulunduğu bölge açısından da taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir.

Her ne kadar, Sakarya İli merkezini teşkil eden Adapazarı yerleşmesi 19. yüz yıl sürecinde küçük bir yerleşme olarak gözükse ve Sakarya İli' nin idari yapılanması 20. yüz yılın içlerine taşınmış olsa da İl'in diğer bölgeleri arkeolojik açıdan önemli bir potansiyele haizdir. Sakarya İli'nin günümüzdeki ilçelerini oluşturan Geyve, eski adıyla Akhisar olarak bilinen günümüzdeki Pamukova,

Taraklı, Akyazı, Karapürçek ilçeleri ve çevresi ile birlikte günümüz Kaynarca, Karasu ve Ferizli İlçeleri bölgeleri önemli bir arkeolojik potansiyel sergileyerek çok eski bir yerleşim dinamiği sergilemektedir.

Sakarya Müzesi içinde yer aldığı ilin kültürü ve kültürel mirasının korunması ve tanıtılması açısından önemli bir merkez olarak önemli bir niteliğe haiz kılınmıştır. Semerci Mahallesi, bir cephesiyle Milli Egemenlik Caddesi, diğer cephesiyle Sait Faik Sokak N. 36 da veya daha basit bir biçimde Tren Garının karşısında bahçe içinde yer alan üç katlı bir binada bulunan Sakarya Müzesi'nin bahçesinde yer alan steller ve diğer bazı arkeolojik buluntular dikkatli bir bakışla hemen fark edilmektedir. Müze binası ve içinde yer aldığı bahçe alanı 1290 metre karelik bir alan teşkil etmektedir.

NOTLAR:

1)Merkelbach, R- Blümel, W, 1995, Rumscheid, F _ Held, W. 1999,

2) 2005 yılında bir bilirkişilik için bu bölgeye giden Prof. Dr. Engin Beksaç, Pamukova Jandarma karakolu bahçesinde pembe mermerden bu tipte ilginç bir esere rastlamıştır. Üzerinde bölgesel özellikler sergileyen bir görsel düzenleme ve Yunanca kitabe ihtiva eden bu eser, bahsi geçen tarihte illegal yoldan onu elde etmiş olan kişilerden müsadere edilerek, jandarma karakolu bahçesine konmuş bulunuyordu. O esnada bu eserin de nehir yatağına yakın bir konumda bulunduğu dair bilgiler derlenmiştir. Bu eserin cephe kısmı üzerinde yer alan kapı tasviri özellikle net olarak belirtilmiş olmasıyla dikkat çekici bir görünüme haizdi.

3) Fıratlı, N. 1953, 1960

4) Bu kouda özellikle Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Metin Kartal'ın çalışmaları dikkat çekmektedir.

5) Erken Bronz Çağı ile ilişkilendirilebilecek bir cilalı keser örneği bizzat Arkeolog Mürşit Yazıcı tarafından Prof. DR. Engin Beksaç'a gösterilmiştir.

6) Bora, A. 2015,

7)Aslan, S. 2013, Geyer, B-Lefort, J. 2003,

KAYNAKÇA

Adalı, M- Akyüz Şahin, E. N ‘ Katalogder Inschriften im Museum Von Adapazari ‘, **Gephyra**, 2, 2005,

s. 133-172,

Aslan, S. Sakarya Kaleleri, Edirne, 2013, (Basılmamış Bitirme Tezi),

Balcıoğlu, T. Adapazari Tarihi Ve Coğrafyası. İstanbul, 1953,

Beksaç, E. ‘ Bithynia'nın Erken Tarihinde Sakarya Ve Arkeolojisi’ **Sakarya Tarihi**. Adapazari, 2005,

s. 11-32,

Beksaç, E. – Yazıcı M. ‘ Sakarya'dan İki Stel ‘, **Aktüel Arkeoloji**, 10, 2009, s. 46-47,

Bora, A. Bithynia Tümülüsleri. İstanbul, 2015 (Yayınlanmamış Doktora Tezi),

Çetin, Y. Sakarya'nın Kültürel Ve Tarihi Mirası. Adapazari, 2009,

Fıratlı, N. ‘ Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave ‘, **Belleten**, 17/65, 1953, s. 15-25,

‘ Adapazari Tersiyeye Köyü Tümülüsü ‘ **İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı**, 9, 1960, s. 22-25,

Geyer, B-Lefort, J. La Bithynie Au Moyen Age. Paris, 2003,

Komisyon, Adapazari. Adapazari, 2004,

Merkelbach, R- Blümel, W ‘ Grabepigramm auf Mokazis ‘, **Epigrafia Anatolica**, 25, 1995, s. 67-69,

Rumscheid, F – Held, W. ‘ Erinnerung an Mokazis ‘, **Ist. Mitt.**, 44, 1999, s. 89-105,